

Motion till riksdagen

1985/86:K209

Jörn Svensson m. fl. (vpk)

Försvaret av de medborgerliga fri- och rättigheterna

Grundlagarna är det rättsliga uttrycket för det demokratiska fri- och rättighetssystemet. Det faktiska innehållet i fri- och rättigheterna beror emellertid inte på pappersbestämmelser eller politikerns verbala deklamationer. Innehållet avgörs av huruvida myndigheter och politiska instanser verkligen följer och respekterar grundlagen i sin praktik. Detta är i sin tur en funktion av dels huruvida grundlagsstiftarna (riksdagen) förmår bevaka att så sker, dels i vilken mån medborgarna själva är starka och välorganiserade nog att värja sina rättigheter.

Grundlagsrättigheternas praktiska innehåll är direkt eller indirekt berört av en mängd åtgärder och beslut i den löpande verksamheten i stat och kommun. Det berörs givetvis också i högsta grad av huruvida man privatiserar offentliga verksamheter, organiserar dem som bolag eller konsortier med eller utan privata intressenters medverkan.

Tecknen blir allt tydligare på att viktiga grundlagsrättigheter inte bevakas tillräckligt och att de därför i praktiken urholkas eller helt åsidosätts. Det är också tydligt, att grundlagens rättighetssystem vanligtvis inte spelar någon roll för rättstillämpningen. Myndigheterna tar inte med denna aspekt i handläggning och avgöranden. Detta problem synes nu ha blivit så pass omfattande, att det påkallar riksdagens granskning och åtgärder.

För att illustrera denna aktuella problematik har valts några helt färskas exempel ur verkligheten.

En kommunstyrelse förbjöd under den senaste valkampanjen affischering på all kommunal mark. Beslutet motiverades med "miljöskäl" och hade inget stöd i kommunal ordningsstadga. Det var alltså inte fråga om att ur ordningssynpunkt reglera affischering utan om att förbjuda den som sådan. Beslutet överklagades i två instanser. Det prövades dock aldrig vis å vis grundlagen. Det klarlades alltså, att en kommunal instans på ett drastiskt sätt kan ingripa i den allmänna informationsfriheten. Konsekvensen måste rimligen bli, att liknande generellt utformade förbud kan — utan stöd i särskild lag eller stadga — utfärdas även mot t. ex. anordnande av demonstrationer eller spridande av tryckt skrift. Grundlagen framstår i ett sådant rättssystem som helt underordnad inte endast det övriga lagsystemet utan också vilka politiska beslut som helst.

En kvinna i en sameby, gift, men med egna renar som var hennes egen- dom, hade — i enlighet med rennäringslagen — ägt rösträtt i samebyn och upprätthållit förtroendeuppdrag inom denna. Bystämman beslöt att beröva henne rösträtten. Länsstyrelse och kammarrätt avvisade hennes överkla-

ganden. Ingen av instanserna tog i sin bedömning med grundlagen och grundlagskommentarerna, där negativ särbehandling på grund av kön är förbjuden. Man tog heller inte hänsyn till att riksdagen klart uttalat, vad den anser rennäringslagen i detta stycke avse, nämligen att man bör söka vidga bymedlemmarnas deltagande och att hushåll med två renägande inte hindrar att båda betraktas som rösterättigade. Alla instanser i ärendet godtog principen om att husbonden ensam skall ha rösträtt och att upprätthålla bystämmans beslut att beröva en av byns medlemmar en rösträtt hon utövat under en lång följd av år.

En enskild organisation arrangerade med kommunalt stöd en fest- och danskväll, öppen för kommunens ungdom. Vid entrén krävdes som villkor för inträde utandningsprov för att kontrollera om den inträdande var alkoholpåverkad. Utandningsprov, liksom blodprov, utgör ingrepp i den av regeringsformen skyddade kroppsliga integriteten. Denna kan endast inskränkas genom särskild lag. Lagen av 1976 om alkoholutandningsprov reglerar när en medborgare är skyldig att underkasta sig sådant prov. Endast på den som är skäligen misstänkt för brott, och när frågan om alkoholpåverkan har betydelse för utredningen, är skyldigheten tillämplig. Vad som passerade vid det här beskrivna tillfället var alltså brott mot grundlagen. Det var dessutom fråga om otillåten myndighetsutövning, då endast polisman äger rätt att i förekommande fall företa sådant prov. Medborgarnas rättigheter kränktes alltså i dubbelt avseende — på grund av djupgående okunnighet om gällande rättighetssystem och lag.

En allvarligare variant av samma typ tycks uppstå, då det gäller åtgärder mot HTLV III-smittade. Obligatoriska blodprov är ett ingrepp i den grundlagsskyddade kroppsliga integriteten. De kan företas bara med stöd av särskild lag. Smittskyddslagen tillåter sådana blodprov för allmänfarliga sjukdomar. Aids faller emellertid inte under denna bestämmelse, eftersom den är klassificerad som venerisk sjukdom. Detta hindrar inte riksdagens socialutskott att uttala, att det "måste anses ligga i lagstiftningens natur" att man kan tvinga någon till blodprov för att avgöra om smitta föreligger. Detta är ett ytterst svepande påstående. Det skulle möjliggöra ingrepp i kroppslig integritet för stora kategorier människor (alltså grupper utanför dem, för vilka tvångsåtgärder vidtagits, därför att de brutit mot smittskyddslagens bestämmelser). Ett allmänt hållet uttalande av ett riksdagsutskott är dessutom inte att likställa med lag. Ett undantag från en grundlagsrättighet måste rimligen definieras just på det noggranna sätt som är möjligt bara i en lagtext jämte de förarbeten, där lagstiftarens avsikt klarläggs.

Detta axplock av rykande aktuella exempel illustrerar situationen. Exempelen bekräftar också förhållanden som belyses i bredare studier. Det räcker med att här hänvisa t. ex. till Mats Hedbergs undersökning rörande offentlighetsprincipens tillämpning i fråga om databaserat material, offentlighetsfrågans behandling i JO:s ämbetsberättelser de senaste åren samt JO Svernes rapport om bristerna i fosterhemsverksamheten, där även vissa grundlagsaspekter i kommunernas handläggning berörs. Även en del på sistone uppmärksammade fall inom rättsväsendet har berört sådana principer, som är att föra tillbaka på de grundläggande medborgerliga rättigheter-na.

Något måste uppenbarligen göras för att bättre skydda grundlagsrättigheterna i praktiken. Grundlagen skall vara ett levande inslag i all myndighetsutövning. Som det nu är kommer den ofta helt i skymundan. Eller som en handläggare i en högre rättsinstans förvånad uttryckte det när han påmindes om att ett ärende eventuellt kunde beröras av grundlagens förbud mot diskriminering på grund av kön: "Det har jag inte tänkt på."

Det framstår som önskvärt att ett mer organiserat studium genomförs, när det gäller grundlagsrättigheternas genomslag i olika verksamheter. Det är också i hög grad påkallat, att man i personalutbildning bättre försäkras om att kunskapen om de grundläggande medborgerliga rättigheternas innebörd verkligen utgör ett levande inslag i offentliga funktionärs kompetens. Det är, allmänt sett, särskilt befogat att så sker inom den kommunala sektorn, där en allt större del av den samlade myndighetsutövningen nu sker. De anförda exemplen antyder emellertid också att det kan brista på de nivåer i statssektorn, där man haft skäl att vänta sig bättre.

Hemställan

Mot bakgrund av det anförda föreslås

att riksdagen beslutar att hos regeringen hemställa om åtgärder ägnade att bättre säkra det faktiska upprätthållandet av de grundläggande medborgerliga fri- och rättigheterna.

Stockholm i januari 1986

Jörn Svensson (vpk)

Nils Berndtson (vpk)

Bertil Måbrink (vpk)

Bo Hammar (vpk)